

PASIONES, ACTAS DEL DOLORE
EN EL LIBRO DE BUCARLOS
LUDWIG W. BAEYENS
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

43

SANTANDER

22-26 de septiembre de 1999

PALACIO DE LA MAGDALENA

Universidad Internacional

Menéndez Pelayo

Al cuidado de

MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO

con la colaboración de Laura Fernández

CONSEJERÍA DE CULTURA

DEL GOBIERNO DE CANTABRIA

AÑO JUBILAR LEBANIEGO

ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER

•MM•

ACTAS DEL
VIII CONGRESO INTERNACIONAL
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER
22-26 de septiembre de 1999
PALACIO DE LA MAGDALENA
Universidad Internacional
Mención Pérez

Al cuidado de
MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO
con la colaboración de Laura Fernández

© Asociación Hispánica de Literatura Medieval

Depósito legal: SA-734/2000

Carolina Valcárcel

Tratamiento de textos

Gráficas Delfos 2000, S.L.

Carretera de Cornellà, 140

08950 Esplugues de Llobregat

Impresión

·MM·

L'EXPRESSIÓ DE LES EMOCIONS I LA CREATIVITAT LÈXICA: «ESTIMAR» 'AMAR', ENTRE L'EUFEMISME I LA METÀFORA CULTURAL*

JOSEP MARTINES

Universitat d'Alacant

Apella's tu com te volràs, car ben saps que segons la diversitat de llenguatges cascuna cosa és nomenada en diverses maneres e segons lo plaer e voler d'aquell qui lo nom los imposà

(Bernat Metge, *Lo somni*).

1. OBJECTIUS

L'ús d'«estimar» com a 'amar' és ben corrent en bona part del cat., sobretot de Cat., les Illes, el Ross., i, en força menor grau si més no a les hores d'ara, del PV; és un d'aquells trets singularitzadors del nostre lèxic dins el conjunt romànic.

Ens proposem en aquesta comunicació de traçar l'evolució semàntica d'«estimar» en cat. des de les primeres atestacions fins a l'actualitat, amb un interès especial a la generació del sentit d'«amar», des del s. XV. Per fer-ho recorrerem al despullament de textos literaris i no literaris, i a una metodologia fonamentada en la lexicologia cognitiva.

Considerem que aquesta és una línia de recerca d'interès tant per als lingüistes com per als historiadors de la literatura. L'expressió de les emocions és una necessitat comunicativa que mobilitza les forces creatives de les llengües; és un camp de grans possibilitats per a l'estudi del canvi lexicosemàntic.² Descriure l'evolució històrica del

* Aquest treball s'inscriu dins el projecte d'investigació «El léxico literario valenciano del s. XV» (PB97-0110), dotat pel Ministerio de Educación y Cultura, Direcció General de Enseñanza Superior e Investigación Científica.

† Fem servir les abreviatures següents: Cat.: Catalunya; cat.: català; der/s.: derivat/s; doc.: documentació; esp.: espanyol; ex/s.: exemple/s; fig.: figura; fr.: francès; it.: italià; LG: Lexicologia de base Cognitiva; ll.: llatí; port.: portugués; PV: País Valencià; Ross.: Rosselló; s.: s.; var/s.: variant/s; VV: material recollit de viva veu.

² «Estimar» és, a més, un mot d'interès per a la dialectologia. L'absència d'«estimar» 'amar' al PV, sol prendre's com a tret diferenciador del valencià davant la resta de dialectes catalans; és per això que presentarem ací força doc. que mostra la presència històrica (encara dins el s. XX) entre els valencians d'aquest sentit.

vocabulari de les emocions representa, en bona part, una immersió en un dels grans motors de la creació literària. Exigeix, al capdavant, tenir en compte les aportacions la història de la cultura.

2. ELS ANTECEDENTS

No hem estat els primers a advertir la singularitat d'aquesta evolució semàntica del cat. Un dels grans mestres de la romanística d'aquest segle, Gerhard Rohlfs, ja hi va parar atenció en la dècada dels cinquantes. Rohlfs explicava el fet que en esp. i en port. el clàssic AMARE 'amar, estimar' haja reculat a favor de QUERERE 'voler' com a mostra «del temperamento de los fogosos pueblos meridionales» o,³ encara més gros, «una forma expresiva de la sensualidad mora»;⁴ en canvi, que el cat. haja atorgat a AESTIMARE, originàriament 'calcular el preu d'una cosa', el sentit d'AMARE era, segons Rohlfs, mostra d'una mentalitat més propera a la gal·loromànica, més mesurada, i un «reflejo de aquella cultura amorosa cada vez más refinada, gracias a la cual la sensualidad natural se espiritualizó y al mismo tiempo fue cortésmente estilizada por medio del empleo de los eufemismos *pretz, valor y cortesía*». Manuel Alvar, anotador i traductor a l'esp. de Rohlfs,⁵ no veia gaire clara aqueixa proposta: remarcava la mancança d'«estimar» amb aquest sentit en la literatura trobadoresca, i, seguint les dades del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, la data tardana d'aparició en la doc. catalana (s. XIX).⁶

El *DECat* ens ofereix l'estudi fins ara més detallat de la generació d'aquest canvi semàntic.⁷ Coromines dona compte ací de l'ús viu d'«estimar» 'amar' a Cat., a les Illes i al Ross., i, més minsament, pel PV (fins al Maestrat). No dona notícia d'«estimar» 'amar' en els textos dels trobadors; no n'aporta tampoc doc. catalana ni medieval ni

³ G. Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Munic, 1954, trad. M. Alvar dins G. Rohlfs, *Estudio sobre el léxico románico*, Gredos, Madrid, 1979, pp. 243-244.

⁴ G. Rohlfs, *Estudios sobre el léxico románico*, pp. 243-244, seguint L. Spitzer, *Über einige Wörter der Liebesprache*, Leipzig, 1918.

⁵ M. Alvar, trad., G. Rohlfs, *Estudio sobre el léxico*, n. 554.

⁶ A. Maria Alcover, F. de Borja Moll, i M. Sanchis Guarner, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, I-X, Moll, Palma de Mallorca, 1930-1962 (a partir d'ara abreuiat DCVB). Ateses les objeccions d'Alvar i les dades de Coromines (vegeu més avant) sobre la presència d'«estimar» a Sardenya, Rohlfs ha revisat la seua primera proposta, l'ha redreçada i l'ha ponderada força: «So wird man eher annehmen, daß älteres *voler* durch das diskretere und rücksichtsvollere *estimar* in einer Zeit ersetzt worden ist, für die als terminus ante quem dessen Entlehnung im Zeitalter der katalanisch-aragonischen Herrschaft nach Sardinien angenommen werden kann: sardisch *istimare* (*stimai*), der volkstümliche und dominierende Ausdruck für 'lieben' auf der ganzen Insel» (G. Rohlfs, *Romanische Sprachgeographie. Geschichte und Grundlagen, Aspekte und Probleme mit dem Versuch eines Sprachatlas der romanischen Sprachen*, Oscar Beck, Munic, 1971, § 111).

⁷ Vegeu *DECat* (*Diccionari Etimològic complementari de la Llengua Catalana*; Curial-«La Caixa», Barcelona, 1983-1991, 9 vols.), s.v. «amar» (pp. 260 i ss); s.v. «esma» (pp. 596 i ss); i s.v. «voler» (pp. 379 i ss).

de l'Edat Moderna. Això no obstant, la presència d'«estimar» 'amar' en alguerès i d'«istimare» 'amar' en sard és, segons proposa, signe que el canvi degué produir-se abans del s. XVII; «crec que ja ho devia ser [d'ús general] en el s. XIV com a popularisme barceloní», arriba a suggerir.⁸ Veu el punt d'arrancada del canvi de sentit en un ús eufemístic: «estimar» degué introduir-se com a substitut d'«amar»; permetia evitar l'expressió directa i impúdica de l'amor. «Estimar» degué passar del llenguatge popular a la llengua literària, on s'hauria arredossat el solemne «amar». El rebuig cultista davant aqueixa innovació popular explicaria, segons proposa, l'aparició tan tardana d'«estimar» 'amar' en els textos literaris (segles XVIII-XIX) i en la lexicografia catalana. En aqueixa línia, en l'article «amar» del mateix *DECat*, hi trobem el suggeriment que el cat. «estimar», l'esp. «querer», el fr. «chérir» o l'it. «volere bene» podrien explicar-se com a eufemismes de l'«honest poble romànic» per evitar les connotacions sexuals del ll. AMARE, connotacions «de regust obscur» i d'antic origen indoeuropeu que podrien haver perdurat en el ll. vulgar. Tot i el recurs a l'eufemisme social com a explicació, el plantejament «espiritualista» (i manllevem el qualificatiu que havia aplicat Alvar al primer Rohlfs)⁹ plana també sobre el *DECat*: hi descobrim al·lusions a les diferències de tarannà dels catalans davant la «gent de la "meseta"»,¹⁰ o «a la nostra manera de ser i de viure».¹¹

Joan Bastardas ha vist en «el desig d'evitar termes massa solemnes o massa vehements» una força universal que també deu haver influït sobre la proliferació de substituts romànics per al ll. AMARE.¹²

Manuel Alvar convidava en l'edició espanyola de Rohlfs, ja citada, a «trazar de nuevo, y con todo pormenor, la historia de la palabra [estimar]».¹³ Certament hi descobrim, en les aproximacions que tot just hem ressenyat, aportacions de gran interès: la conveniència de tenir present els condicionants socials en estudiar els substituts romànics d'AMARE. Hi ha, però, prejudicis nacionals remarcables i, sobretot, una escassetesa aclaparadora de doc. i un percepció estanca, poc dinàmica dels sentits dels mots i del canvi semàntic.

3. L'EXPRESSIÓ DE LES EMOCIONS I LA LEXICOLOGIA COGNITIVA

3.1. Donar nom a les coses més immediates i mesurables és un exercici de creativitat lèxica que sovint ens passa desapercebut; s'hi amaga l'esforç per entendre el món, per

⁸ *DECat*, s.v. «esme», p. 598^a, línia 20.

⁹ M. Alvar, trad. G. Rohlfs, *Estudio sobre el léxico*, n. 554.

¹⁰ *DECat*, s.v. *voler*, p. 380^a, lín. 40.

¹¹ *DECat*, s.v. *esme*, p. 598^a, lín. 26.

¹² Joan Bastardas, *Diàlegs sobre la meravellosa història dels mots*, Edicions 62, Barcelona, 1996, p. 147.

¹³ M. Alvar, trad., G. Rohlfs, *Estudio sobre el léxico*, n. 245.

distingir-ne les parts, per representar-lo segons el sistema de categories conceptuals que forneix cada cultura. Des d'aquesta òptica i segons proposa la lingüística de base cognitiua, el lèxic d'una llengua pot ser entès ben bé com a gran magatzem que estotja l'experiència cultural que ha elaborat cada societat.¹⁴ La projecció del sistema conceptual propi (en bona part heretat i en bona part nascut de l'experiència individual) sobre altres dominis (nous o percebuts com a nous, més llunyans, més abstractes, etc.) és una estratègia de coneixement bàsica per als humans; és, a més, una estratègia que podem atalaiar seguint el rastre de l'evolució semàntica dels mots. Integrem l'ignorat per mitjà del ja conegut; anostrem el nouvingut per aproximació al que ens és familiar; entenem de l'immaterial (intel·lectual, afectiu...) per mitjà de les categories del món material i físic, i a l'inrevés; classifiquem les coses per la semblança que hi descobrim; les apleguem en categories segons el grau en què percebem que s'acosten a un model o uns trets nuclears, prototípics.

Els mots, símbols lingüístics connectats a xarxes conceptuals, són reflex i mitjans ordenadors de la comprensió del món que teixim els humans. La projecció semàntica d'un domini conceptual sobre un altre ha estat vista, amb raó, com a veritable cor de la creativitat lingüística («semantic extension is at the heart of linguistic creativity»),¹⁵ i un dels instruments essencials per a garantir el manteniment de la capacitat comunicativa de les llengües al llarg del temps i dels canvis en el medi físic i humà. Aquesta projecció sol ser de base metafòrica o metonímica.

La metàfora no és una aïna exclusiva de l'art dels poetes. Això d'entendre una cosa a través d'una altra, per mitjà d'una altra, semblava patrimoni vedat dels tocats pel mal de la literatura. La LC ha remarcat el paper decisiu que fan aquest i d'altres recursos creatius en el procés de categorització i en la construcció constant del significat. I és que els sentits dels mots estan sotmesos a una transformació quotidiana i contínua: hi ha la urgència, també quotidiana i contínua, d'adaptar-los a les necessitats comunicatives dels parlants, dins un món canviable i segons una percepció d'aquest món també en mutació.

Siga'ns permés d'invocar ací l'ex. de Marco Polo i l'unicorn, ben aprofitat pel darrer Umberto Eco: el venecià, en arribar a l'illa de Java, va creure que veia el mític unicorn en

¹⁴ G. Lakoff, *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*, The University of Chicago Press, Chicago, 1987; D. Geeraerts, *Diachronic Prototype Semantics. A contribution to Historical Lexicology*, Clarendon Press, Oxford, 1997; A. Wierzbicka, *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*, Oxford University Press, Nova York-Oxford, 1992; «Lexicon as a key to history, culture and society», dins *Current Approaches to the Lexicon*, dins *Duisburger Arbeiten zur Sprach und Kulturwissenschaft. Duisburg Papers on Research in Language and Culture*, XXIV, edd. R. Dirven i J. Vanparys, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1995, pp. 103-156; i *Semantics. Primes and Universals*, Oxford University Press, Oxford-Nova York, 1996.

¹⁵ E.H. Casad, «Seeing it more than one way», dins *Trends in Linguistics. Studies and Monographs 82. Language and Cognitive Construal of the World*, edd. J.R. Taylor i R.E. MacLaury, Mouton de Gruyter, Berlin-Nova York, 1995, p. 42, seguint R. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar, I, Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford, 1987, p. 73.

el (ara per a nosaltres) rinoceront;¹⁶ la banya que corona el musell d'aquest quadrúpede hi va ser el tret decisiu. Amb exs. més d'arran a terra, hem mostrat en uns altres llocs¹⁷ com el català ha vist els vegetals americans *Capsicum annum*, *Agave americana* o *Zea mays* com a membres de la categoria del «pebre»,¹⁸ de l'«atzavara» i de la «dacsà» o «panís»; hi hem recordat que la llengua catalana ha interpretat com a una 'rosa petita', «rosella», la planta de flor vermella coneguda, segons els botànics, per *Papaver roheas*; o que la «carena» de les teulades i de les muntanyes deriva d'una trasllació metafòrica del terme mariner «carena» 'quilla de vaixell'; i que això mateix s'esdevé a «caragol» 'vis', a «cadell» 'peça del molí hidràulic', a «boix» 'mà del morter' o al modern «ratolí» 'àina informàtica': tots aquests darrers són sentits projectats metafòricament o metonímicament des de «caragol» 'molusc gasteròpode', «cadell» 'petit del gos i d'altres animals', «boix» 'vegetal *Buxus sempervivens*' o «ratolí» 'mamífer rosegador'. L'oronímia i la toponímia són àmbits ben rics per a il·lustrar aquests mecanismes de projecció i, al capdavant, de representació i de comprensió;¹⁹ mots que evoquen elements tan immediats com ara les parts del cos i de la casa o les peces de vestir, serveixen per a copsar el medi físic: «braç», «butxa», «cap» i ders., «carall», «cresta», «esquena», «falda», «finestra», «galta», «gola», «llengua», «mamella», «morro», «mugró», «taula», «ull», «ximenera»... o, metonímicament, el nom del propietari o de l'activitat econòmica que es desplegava en un lloc serveixen per a donar nom a aqueix espai.

Aquestes projeccions es regeixen per les experiències i el coneixement enciclopèdic de cada col·lectivitat humana; i, com suggereixen els exs. aportats adés, abasten des del més immediat i bàsic (el cos i la pròpia experiència que se'n deriva),²⁰ a les coses i els

¹⁶ U. Eco, *Kant i l'ornitorinc*, Destino, Barcelona, 1999, pp. 75-76.

¹⁷ J. Martines, «Creativitat lèxica. Passat i present», dins *Un món de llengües. Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia*, edd. M.ª A. Cano, J. Martines i V. Martines, Marfil, Alcoi, 1998, pp. 171-195; «El canvi lèxic en català (segles XVI-XX). Una aproximació des de la lexicologia diacrònica cognitiva (I). Les novetats i la llengua catalana: els noms del *Capsicum annum*», ponència llegida en les *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans* a la Universitat d'Alacant el dia 16 d'octubre de 1998, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000, pp. 35-64; i *El canvi lèxic en català. Una aproximació segons la lexicologia cognitiva diacrònica*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València-Barcelona, 1999, en premsa.

¹⁸ Les denominacions catalanes del *Capsicum annum* mostren una riquesa més que notable, governada pels principis que ací provem de sintetitzar; a més de la família de «pebre» («pebròt», «pebrera», «pebrerot», «pebrina») hi ha «banya», «vit» (i la variant «bitxo»), «viró», «pesteta», «coral», «citró», «visolet», «ditet»...

¹⁹ M.ª A. Cano i J. Martines, «Cap a una teoria lingüística de la toponímia des de l'òptica de la Gramàtica Cognitiva», dins *Estudios de lingüística cognitiva*, I, ed. J. L. Cifuentes, Departament de Filologia Espanyola, Lingüística General i Teoria de la Literatura, Universitat d'Alacant, Alacant, 1998, pp. 247-264.

²⁰ Vegeu, amb materials de l'anglès, P. R. Wilkinson, *Thesaurus of traditional English metaphors*, Routledge, Londres-Nova York, 1993; en cat., J. V. Calatayud Cuenca, «L'experiència espacial del cos en les unitats fraseològiques catalanes: més enllà de la imatge creativa», dins *Actes del X Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, III, ed. J. Miralles, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, pp. 337-354; en esp. L. A. Santos Domínguez i R. M. Espinosa Elorza, *Manual de semántica histórica*, Síntesis, Madrid, 1996.

conceptes que forneixen el medi natural, social i, al capdavall, cultural. És a dir, allò que en terminologia lakoffiana coneixem per «model cognitiu idealitzat»,²¹ de gran utilitat per a entendre el caràcter enciclopèdic que cal reconèixer al significat evocat pels mots. Al capdavall, aquestes projeccions troben fonament i configuren el «repositori convencional d'imatges» de cada llengua;²² el conjunt de possibilitats en què els parlants poden conceptualitzar una cosa, una situació; això abasta des del mot fins a la mateixa construcció gramatical dels enunciat.

L'estudi d'aquests fets té, a més a més, una importància cabdal en la descripció de l'evolució del vocabulari de cada llengua: ens descobreix xarxes complexes de categories conceptuals interrelacionades; i, doncs, ens aboca, d'una banda, a l'anàlisi de l'organització del significat i de fenòmens com ara la polisèmia i el canvi semàntic, i, de l'altra, a la consideració dels factors contextuals (ideològics, socials, econòmics, sociolingüístics...) que embolcalen la biografia dels mots.

3.2. Aquests mecanismes de projecció ameren la nostra actuació quotidiana com a parlants i, al capdavall, com a éssers humans: com a éssers que necessiten «entendre», «integrar», «construir» una representació de les coses i (fet gairebé sinònim) expressar-la amb paraules. Segons han mostrat amb escreix els treballs fundacionals de Lakoff i Johnson,²³ aquests mecanismes fan un paper essencial en la comprensió i en l'expressió lingüística de l'abstracte, de l'immaterial. Els conceptes més immediats i derivats de l'experiència són projectats sobre dominis més llunyans i fugissers. Hi ha transvasament constants de conceptes d'una esfera a una altra: de l'àmbit sensorial i físic a l'intel·lectual, o d'aquest a l'afectiu (vegeu més avant). Sense que sovint en si guem conscients, bona cosa d'aquestes projeccions, de base bé metafòrica bé metonímica, estructuraven la percepció que tenim de les coses.

És gairebé un clàssic el seguit de metàfores que, segons el treball tot just citat de Lakoff i Johnson,²⁴ expliquen la manera com entenem i com expressen, si més no els angloparlants, conceptes com ara «temps» («Time is money»), «discussió» («An argument is a battle»), «vida» («Life is a journey») o «ment» i «idea» («The mind is a container for ideas» i «Ideas are objects»). Són metàfores que serveixen de fonament per a la generació de l'expressió lingüística d'aqueixos conceptes; cf. «You're *wasting* my

²¹ G. Lakoff, *Women, fire and dangerous things*.

²² El «conventional imagery repertory» de què parlen R. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*; «An overview of cognitive grammar», dins *Topics in cognitive linguistics*, ed. B. Rudzka-Ostyn, John Benjamins, Amsterdam-Filadelfia, 1988, pp. 3-48; *Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar*, Mouton de Gryter, Berlín-Nova York, 1990; i *Foundations of Cognitive Grammar, II, Descriptive Application*, Stanford University Press, Stanford, 1991; vegeu també E.H. Casad, «Seeing it more than one way».

²³ G. Lakoff i M. Johnson, *Metaphors we live by*, University of Chicago Press, Chicago, 1980 (trad. J.A. Millán i S. Narotzky, *Metáforas de la vida cotidiana*, Cátedra, Madrid, 1986); i G. Lakoff, *Women, fire and dangerous things*.

²⁴ G. Lakoff i M. Johnson, *Metaphors we live by*.

time»,²⁵ «How do you *spend* your time?»; «*Arriving to the world*»; «*Going through life*»; «She *attacked* every weak point in my argument», etc. Tot i la diversitat d'escoles, l'antropologia i la psicologia coincideixen a considerar la universalitat de l'emoció: l'ésser humà sent, s'emociona. Ara bé, la nòmina i la caracterització d'aquestes emocions ja pertanyen al terreny de la variació cultural, tot al llarg dels eixos cronològic i espacial.²⁶ La variabilitat en la categorització i en l'expressió lingüística del continu emocional humà i el paper que hi fan les projeccions de tipus metafòric i metonímic, han atret l'aplicació sobre aquest terreny de la LC. Hem de recordar, una volta més, el treball de Lakoff sobre l'expressió,²⁷ en anglés, de la «ira» i, amb menys detall, del «desig sexual». Les metàfores ontològiques del tipus «Anger is a heat of fluid in container», «Anger is fire», «Anger is insanity» o «Anger is a dangerous animal», expliquen expressions de la «ira» com ara: «His pent-up anger *welled up* inside him», «She *got all steamed up*», «Boy, am I *burned up!*»; «I just touched him, and he *went crazy*», etc. Aquest treball primerenc ha estat desplegat i aprofundit per Kövecses:²⁸ a més de la «ira», l'«orgull», l'«amor», la «por» o el «respecte» són emocions conceptualitzades i, doncs, vessades en paraules a través de projeccions (metafòriques o metonímiques) que deriven de l'experiència viscuda. Més avant tornarem sobre el treball de Kövecses a l'entorn de l'«amor».

És ben assumible la influència que deuen tenir en la conceptualització de les emocions les vivències directes: qui no ha sentit mai, endut per la ira, com una mena d'onada li negava el cos, mentre l'envaïa una glopada de calor: «Es va encendre com un llucet», «Estava que treia foc pels queixals», «Es va fer poc calent quan li vaig dir que no venies!». Són expressions quotidianes que tenen força a veure amb aqueixes experiències també quotidianes. Aquest plantejament tan «d'ara i d'ací», tan lligat a l'hora d'ara, bandeja un vessant fonamental del caràcter enciclopèdic de la categorització i de l'expressió lingüística de les coses (i, també, de les emocions): el derivat del bagatge històric, ideològic, cultural heretat. Així, p. ex., pel que fa a la conceptualització de la «ira», Geeraerts i Grondelaers han mostrat a bastament la influència decisiva que hi va tenir la teoria dels humors.²⁹ En una drecera semblant Wierzbicka ha fet veure com el terme *tesknota*, 'a kind of vague sadness' en

²⁵ Recordem l'ús que feia el cat: clàssic dels verbs «estalviar» i «despendre» en contextos semblants en combinació amb «vida» o «temps».

²⁶ Vegeu, p. ex., H. Geertz, «The vocabulary of emotion: a study of Javanese socialization processes», dins *Culture and personality: contemporary readings*, ed. R.A. LeVine, Aldine, Chicago, 1974; C. Lutz, *Unnatural emotions*, University of Chicago Press, Chicago, 1988; A. Wierzbicka, *Semantics, Culture, and Cognition*; J.A. Marina, *El laberinto sentimental*, Anagrama, Madrid, 1996.

²⁷ G. Lakoff, *Women, fire and dangerous things*, pp. 380-415.

²⁸ Z. Kövecses, *Metaphors of anger, pride and love: A lexical approach to the structure of concepts*, John Benjamins, Amsterdam, 1986; *Emotion concepts*, Springer, Nova York, 1989; i «Anger: its language, conceptualization, and physiology in the light of cross-cultural evidence», dins *Trends in Linguistics*, pp. 180-196.

²⁹ D. Geeraerts i S. Grondelaers, «Looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical patterns», dins *Trends in Linguistics*, pp. 153-180.

polonés antic, va prendre a partir de les gran emigracions poloneses de mitjan s. XIX, el sentit de 'sadness caused by separation'.³⁰ Som de parer que per a entendre el desplegament semàntic d'«estimar», que ací provarem de mostrar, és fonamental tenir present les metàfores de base experiencials que regeixen la manera com entenem, com vivim l'«amor». No podem negligir, però, el coneixement del context social i ideològic i els canvis que s'hi han produït al llarg del temps, factors decisius en la construcció cultural del concepte «amor».

3.3. Una altra aïna essencial de la LC per a l'estudi del canvi lexicosemàntic és la Teoria del Prototipus. Dins aquest àmbit, cal destacar l'aportació fonamental de Dirk Geeraerts. Com ja s'ha subratllat recentment Soares,³¹ l'aplicació del model d'organització prototípica de les categories lèxiques al canvi semàntic ha comportat un renovellament important de la semàntica històrica.³² Els «efectes de prototipicitat» (= EP), tendència a l'organització prototípica de les categories, expliquen en bona mesura, el canvi constant a què està sotmés el significat dels mots. La Figura 1 reproduïx l'actuació dels EP en el canvi semasiològic.

Figura 1. Efectes de prototipicitat i canvi semasiològic.³³

	EN L'EXTENSIÓ (en l'àmbit de la referència)	EN LA INTENSIÓ (en l'àmbit del sentit)
NO-IGUALTAT (efectes de rellevància, estructura interna de centre i perifèria)	(a) Diferències de rellevància entre els membres d'una categoria (diferència en el grau de representativitat) (1) El canvi semàntic com a modulacions de centres prototípics	(b) Agrupació de sentits per semblança de família i per sobrepesició (2) El canvi semàntic com a alteració de l'agrupació de sentits per semblança de família

³⁰ A. Wierzbicka, *Semantics, Culture, and Cognition*, pp. 121-125.
³¹ A. Soares da Silva, «Prototipicidad y cambio semántico: el caso ibérico de *deixar/dejar*», dins *Estudios de lingüística cognitiva*, I, p. 279.

³² Sobre les possibilitats d'aplicació de la teoria del prototipus i una revisió del concepte, vegeu J.L. Cifuentes, *Gramàtica cognitiva. Fundamentos críticos*, Eudema, Madrid, 1994, cap. 4; J.R. Taylor, *Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1995; i A. Wierzbicka, *Semantics. Primes and Universals*, cap. 4. Sobre els vincles entre la LC i la Semàntica Històrica de tradició filològica, vegeu D. Geeraerts, «Cognitive grammar and the history of lexical semantics», dins *Topics in cognitive linguistics*, pp. 647-677.

³³ Segons D. Geeraerts, *Diachronic Prototype Semantics*, p. 22.

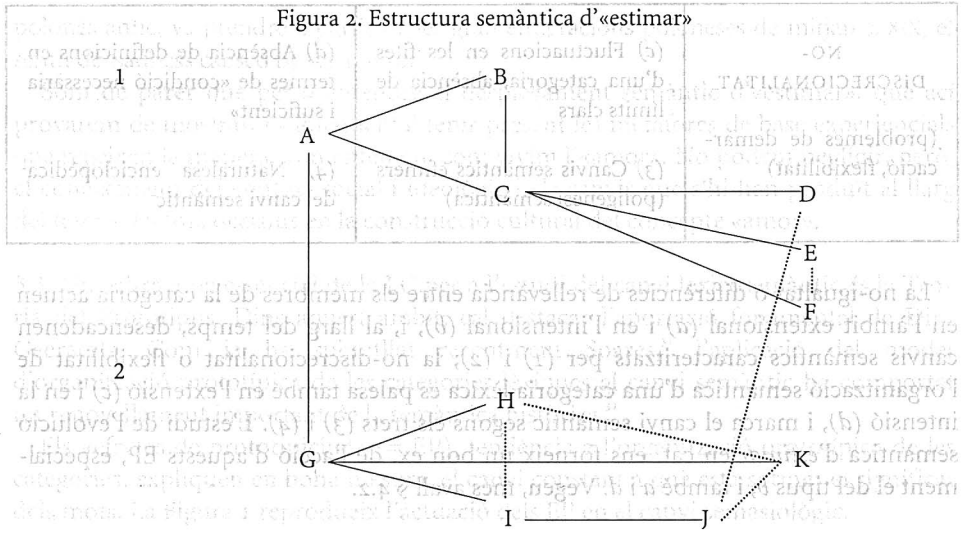
<p>NO-DISCRECIONALITAT</p> <p>(problemes de demarcació, flexibilitat)</p>	<p>(c) Fluctuacions en les fites d'una categoria, absència de límits clars</p> <p>(3) Canvis semàntics efímers (poligènesi semàntica)</p>	<p>(d) Absència de definicions en termes de «condició necessària i suficient»</p> <p>(4) Naturalesa enciclopèdica del canvi semàntic</p>
---	---	--

La no-igualtat o diferències de rellevància entre els membres de la categoria actuen en l'àmbit extensional (*a*) i en l'intensional (*b*), i, al llarg del temps, desencadenen canvis semàntics caracteritzats per (1) i (2); la no-discrecionalitat o flexibilitat de l'organització semàntica d'una categoria lèxica es palesa també en l'extensió (*c*) i en la intensió (*d*), i marca el canvi semàntic segons els trets (3) i (4). L'estudi de l'evolució semàntica d'*estimar* en cat. ens forneix un bon ex. de l'acció d'aquests EP, especialment el del tipus *b*, i també *a* i *d*. Vegeu, més avall § 4.2.

4. «ESTIMAR» DE 'CALCULAR DEL PREU D'UNA COSA' A 'AMAR': UN RAÏM DE SENTITS

4.1. L'inventari següent (vegeu Figura 2) prova de sintetitzar l'evolució semàntica d'«estimar» en cat. a la llum de la doc. que hem despul·lat fins ara (segles XIII-XX). Cal fer notar que: 1) reflectim ací els sentits d'«estimar» que hem percaçat fins ara en aqueix corpus. 2) Les limitacions d'espai d'aquesta comunicació exigeixen estalvi en les mostres documentals;³⁴ en donem, doncs, alguna de les més adequades per a il·luminar els sentits ressenyats i els canvis que hi observem. 3) Aquest inventari pretén, sobretot, de dibuixar la dreuera que ha seguit «estimar» des dels sentits del NUCLI 1 (A-F) fins als sentits del NUCLI 2 (G-K); ajornem per a una altra ocasió: (a) l'estudi de ders. verbals de gran interès «estim», «estima», «estimació», «estimator», «estimable», d'evolució paral·lela a la que ací traçarem d'«estimar»; (b) l'estudi dels sentits que prenia en llatí l'originari AESTIMARE, tot i així, vegeu § 4.2.(b); (c) un desplaçament més detallat dels valors d'«estimar» ressenyats ací i d'altres de secundaris; (d) una major precisió de la cronologia dels canvis en aqueixos valors; (e) el contrast amb el duplicat cat. estricte «aesmar»; (f) l'estudi comparatiu amb altres sinònims d'«estimar» 'amar' («voler», «voler bé», «amar bé»...); (g) la doc. de l'evolució d'«estimar» en els diversos parlars catalans. 4) Les línies contínues indiquen una relació forta entre els sentits; les línies discontinües simbolitzen una relació més feble.

³⁴ Disposem fins a les hores d'ara d'un corpus de més d'un miler d'ocurrències d'«estimar».

NUCLI EXEMPLES

SENTITS

1	1a	A 'calcular el valor o el preu d'una cosa'
	4	B 'calcular el nombre, l'extensió, el volum, el pes d'una cosa'
	2a,3a	C 'considerar, jutjar, emetre un judici, una opinió sobre una cosa o una persona'
	5,9	D 'discernir, distingir'
	6,7	E 'suposar, deduir, fer una suposició'
	8	F 'preveure'
2	10-20; 24-27	G 'tenir bona opinió sobre alguna cosa o sobre algú a causa de les seues virtuts i qualitats positives'
	28-32	H 'considerar una cosa digna de ser tinguda en compte, de fer-ne cas, de ser agraïda'
	33-35	I 'voler, desitjar una cosa o persona a causa de les seues virtuts i qualitats positives'
	36-39	J 'preferir, elegir, optar'
	27;40-51;54-61	K 'amar'

4.2. (a) La Figura 2 prova d'il·lustrar el caràcter prototípic de l'organització dels sentits d'«estimar». Aquests diversos sentits s'estructuren, segons el principi de «semblança de família» (vegeu en Figura 1, l'EP *b*, i el canvi 2), en dos NUCLIS (= N) o raïms semasiològics: N1, que parteix d'una extensió, fonamentalment, metafòrica de 'posar preu, valorar una cosa' vers altres àmbits de l'activitat intel·lectual; i N2, que, al

seu torn, brolla d'un canvi en l'esquema de N1: 'el valor atorgat a la cosa avaluada provoca una resposta (afectiva) en el subjecte'.

Observem ací com la generació de sentits nous implica la reestructuració dels centres prototípics, més que no pas l'extinció de valors ja existents; els sentits nous se semblen i, encara, se superposen parcialment als anteriors, de què deriven. Hi ha un pas gradual d'un sentit a un altre o, fins i tot, d'un nucli a un altre: una modulació dels valors centrals. Cal subratllar que, com ja mostra el traçat de les línies de la Figura 2, els vincles entre els sentits no van sempre en un sol sentit. Confronteu en Figura 1, l'EP *a*, i el canvi *i*.

Observem, així mateix, una diversificació progressiva de la perifèria dels dos centres prototípics originaris, pel que fa tant a l'extensió com pel que fa a la intensió; confronteu en Figura 1, l'EP *a* i *b*.

Els factors de caire contextual i enciclopèdic són els qui, al capdavant, explicaran la dificultat d'establir definicions dels diversos usos d'«estimar» en termes exclusius del tipus «necessari-i-suficient»: hi ha una perspectiva experiencial i cultural que justifica les extensions metafòriques i metonímiques d'un element de l'extensió a un altre, d'un sentit a un altre; confronteu en Figura 1, l'EP *d*, i el canvi *4*.

(b) «Estimar» és duplicat culte del cat. «aesmar» (i vars. «aestmar», «esmar», «asmar»); degué generar-se a imitació del ll. AESTIMARE. El trobem fonamentalment en textos de llenguatge administratiu o en textos en què pren un sentit tècnic. Durant força temps, totes les dues formes («estimar» i «aesmar») van conviure amb sentits molt propers, vinculats, sobretot, amb N1; les veurem en un mateix text, des des les primeres atestacions i, fins i tot, encara en època clàssica:

(1a) en què estaven los quals ferramentz ..., los qual *estima* valer XII sols de reyalz

...

(1b) emenar lo dan a si donat, lo qual *esma* ésser L sols.³⁵

(2a) E fom tan prop del castell, que bé y tiraren los balesters de ple en ple. E d'aquí *estimam* lo loch e trobam-lo bo per a II fenèvolz, que-ls podia hom parar e guardar, car dedins no havia neguna algaraba ne negun geny que u poguessen deffendre. E, quan ho haguem vist e *estimat*, devalam-nos-en e enviam per ells.

(2b) Don Rodrigo, hojam missa maytí, que nós havem *aestmat* I pug que creem que serà bo a bastida.³⁶

³⁵ J.J. Ponsoda i Sanmartín, *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el «Llibre de Cort de Justícia» de Cocentaina*, Marfil, Alcoi, 1995, any 1269, p. 48; any 1275, p. 60. «Estimar» apareix en aquest corpus documental 22 vegades; 2, «esmar» i 2, «aesmar».

³⁶ *Llibre dels fets del rei en Jaume*, I i II, ed. J. Bruguera, Barcino, Barcelona, 1991, pp. 173 i 252. «Estimar» apareix 6 vegades en els *Fets*, i «aes(t)mar», 9 vegades.

(3a) ¿Qui és aquell *estimant* lo turment/ e lo perill en què m'arma està, veent-se prop d'oneveu que tots perdrà/ ço perquè fon venguda-l món present?

(3b) e tal dolor no la recull natura,/ ne's pot *asmar*, e menys sentir pot l'ome.³⁷

(4) No's pot *asmar*, menys *estimar*,/ los artificis, ni'ls edificis/ dels meus palaus, ab quantes claus eren tancades.³⁸

Com s'intueix en (3b) i en (4), «aesmar», verb ara inusitat,³⁹ va desplaçar més decididament que «estimar» sentits del tipus E i F: 'albirar, imaginar': «On com açò sia enaxí, *aesmar* te pots la gloria de paradís serà molt gran»,⁴⁰ «E, can nós vim que més cavallers amenava que nós no li havíem manat, *aestmam-nos* que ço que li havíem dat en conduyt».⁴¹

AESTIMARE era ja en llatí verb de caràcter tècnic; a partir del sentit central de 'fixar el preu ou la valeur de',⁴² havia generat un raïm de valors ja molt semblants als del cat. *estimar* en N1. Observem els sinònims que en dóna el *Thesaurus Linguae Latinae*: ARBITROR, CENSEO, CONSIDERO, DIUDICO, DISCERNO, DISPICIO, EXPENDO, EXECUTIO, IUDICUM FACIO, METIOR, STATUO, SCIO.

(c) Com hem avançat en § 4.2.(a), N1 aplega sentits generats per la projecció de 'prear, posar preu' (A) cap a habilitats intel·lectuals més abstractes: 'calcular el nombre, l'extensió...' (B), 'considerar, jutjar' (C) o 'discernir, distingir' (D). Aquesta projecció recolza, essencialment, sobre una extensió metafòrica, de base experiencial (vegeu adés § 3): «Posar preu és emetre un judici». Fixar el preu és un exercici que demana analitzar la cosa preada, considerar-ne les característiques en funció d'una escala, comparar-la amb aqueixa escala i amb altres coses, etc. El 'preu' és, al capdavall, la conclusió d'un procés avaluatiu: és el resultat del judici a què sotmetem una cosa.

Aquest model és projectat una passa més enllà en E ('suposar, deduir'), i F ('preure'): l'avaluació d'una situació serveix de base per a valor-ne les conseqüències, per a fer suposicions, per a fonamentar una opinió, etc; cf. adés «aesmar» 'albirar, imaginar', en § 4.2.(a).

³⁷ Ausiàs Marc, *Poesies*, ed. P. Bohigas, Barcino, Barcelona, vol. III, p. 48, LIX, vv. 9-12; i vol. IV, p. 123, CV, vv. 81-89.

³⁸ Jaume Roig, *Spill o Libre de les Dones*, ed. M. Gustà, Edicions 62, Barcelona, 1978, p. 113.

³⁹ Observem com Bonllavi, al s. XVI, substitueix l'«aesmar» dels textos de Lull per «imaginar» o per «veure». B. Schmid, *Les Traduccions valencianes del «Blanquerna» (València, 1521) i de la «Scala Dei» (Barcelona, 1523)*. *Estudi lingüístic*, Curial, Barcelona, 1988, p. 162.

⁴⁰ Ramon Llull, *Libre del Gentil*, ed: Jerónimo Rosselló, Palma de Mallorca, 1901, p. 285, segons DCVB.

⁴¹ *Llibre dels fets*, p. 186.

⁴² A. Ernout i A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Klincksieck, París, 1979.

- La doc. ens dóna testimonis d'un augment progressiu del relleu onomasiològic o grau de freqüència d'ús d'«estimar» i, ahora, una accentuació del relleu semasiològic dels sentits perifèrics del mot: cada vegada van més lluny de la situació concreta de 'posar preu' i conceptualitzen habilitats del pensament de caràcter més abstractes (EF a i b). És de remarcar la plèthora d'usos d'«estimar» que descobrim en els grans clàssics més tardans del s. xv, especialment Corella, a qui ens tornarem a referir més avant. Vegeu adés els exemples de 1a per a A, 4 per a B, i 2a i 3a per a C; tot seguit aportem exs. que il·lustren D (vegeu 5), E (vegeu 6 i 7) i F (vegeu 8 i 9):

(5) ¿Qual serà. quell que fora si mateix/ farà juhí, puys si no sab jutjar?/ Sa passió no sabrà estimar/ quanta.s ne qual, nē si minya o creix?⁴³

(6) ab veritat *estimaven*, sens lo decret del senyor e jutge, la daurada copa en lo sach de Benjamín no era entrada.⁴⁴

(7) Vestí lo visrey Josef tots los germans de riques noves vestidores, en especial Benjamín ... disponent sens tarda acaminassen, perquè, en veritat *estimava*, de lur absència ... son pare tenia de temor la pensa sotlícita circhuida.⁴⁵

(8) Axi portava la sua primera e estrema amor encuberta la trista donzella, ab pes de tant feugua càrregua, que altre remey, sinó la vida perdre, de sos mals no *estimava*.⁴⁶

Uns textos sovint abocats a la pura especulació intel·lectual com els d'Ausiàs Marc són abundosos en aquests usos d'«estimar»:

(9) Natura y ha més bé molt gran;/ *al estimar* és nostre engan/ perquè.n prenem d'elles [*de les coses*] estrem,/ e lo mig bé no.l conexem,/ perquè.és amagat en loch fosch,/ e veig a tothom ésser losch/ per a poder-lo dividir.⁴⁷

Són valors propers a la «virtut estimativa» 'facultat que permet als racionals distingir les coses bones de les dolentes' (DCVB): «Les virtuts de la ànima dins són plexa condicionada molt directament pel tipus de vincle afectiu per la mena del sentiment amorós.

⁴³ Ausiàs Marc, *Poesies*, CII, vv. 1-6.

⁴⁴ Joan Roís de Corella, *Història de Josep*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, ed. J. Albiñana, Del Cenia al Segura, València, 1985, p. 662.

⁴⁵ Joan Roís de Corella, *Història de Josep*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 665.

⁴⁶ Joan Roís de Corella, *La istòria de Leander y Hero*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 670. Cf. «E nós dixem: "Mester és que vejam en qual loch posarem los geyns, e nós yrem ab XXX cavallers de nostra companya e pujarem lassús; e dats-nos I rich home de vostra companya, e *estimarem* hon posarem los genys» (*Libre dels fets*, p. 173).

⁴⁷ Ausiàs Marc, *Poesies*, CXXVIII, vv. 20-25.

cinch, ço és a saber, seny comú, ymaginació, ffantasia, estimació e memòria... *Estimativa* és per la qual les oveylles fugen e's desvien quan vesen lo lop».⁴⁸

Els valors de N1 continuen lligats modernament a usos específics i a registres de caire formal (llenguatge jurídic, economia, matemàtiques, llenguatge periodístic). Els valors B i C són, a les hores d'ara, els veritables nucleadors dels usos prototípics d'«estimar», dins N1. El sentit A, antic centre d'aquesta categoria lèxica, ha reculat al llarg del temps. El DCVB el dona com a viu encara a les Illes («M'han estimat la casa en tres mil duros»); m'és conegut al PV amb aqueix valor «prear» i el der. «preador» 'persona a qui hom recorre perquè calcule el preu d'una casa, un bancal, etc.'; confronteu l'antic «estimador» 'perit que estima i declara el preu d'una cosa' («a nomenar *stimador* per sa part, e a veure fer *stimació*»)⁴⁹. Observem com Bonllavi, al s. XVI, també substitueix l'«estimar» dels originals de Lull per «prear».⁵⁰

(d) En els sentits de N2 hi ha un canvi remarcable d'esquema (escenari o imatge): l'atenció no està posada ací sobre l'acció avaluativa («Un subjecte jutja una cosa i n'emet un judici»), com s'esdevenia en N1; l'interés és ara en la resposta que la cosa avaluada desvetla, provoca en el subjecte avaluador. I tot açò projectat a l'esfera afectiva. L'avaluació feta o, més aviat, el valor atorgat a la cosa genera una resposta en el subjecte. Al capdavant són les qualitats, les virtuts (< valor < preu, en N1) reconegudes en la cosa o persona observada les qui provoquen en l'observador bona opinió, respecte, admiració (G), gratitud (H), desig, necessitat (I), preferència (J) i, al capdavant, afecte, amor (K).

D'acord amb el caràcter no-discret de les categories lèxiques (v. Fig. 1, EP c i d) i com ja hem vist que ocorria a N1, no hi ha irrupcions dràstiques sinó un avanç progressiu en la generació de sentis. De bell nou, ens trobem amb un seguit de valors emparentats per línies diverses, superposats en força punts, i, sobretot, percebuts culturalment com a semblants. La generació de K, el nostre objectiu ací, ha exigít una modulació, un decantament progressiu del centre prototípic de què arranca N2 ('resposta positiva davant una cosa o persona considerada com a valuosa' [G]) cap a àmbits més pròpiament afectius ('inclinació, afeció profunda envers una cosa o persona' [K]); és menester advertir encara que dins K hi ha tot una gradació complexa, condicionada molt directament pel tipus de vincle afectiu, per la mena del sentiment amorós.

G és un dels sentits d'«estimar» més comuns modernament, fins i tot al PV, i trobador en els textos de ben antic. Té una connexió molt directa amb C, que podem resseguir en la doc.:

⁴⁸ *Recull de Eximplis e Miracles*, manuscrit del començament del s. XV, segons DCVB.

⁴⁹ *Furs de València*, I, edd. G. Colón i A. García, Barcino, Barcelona, 1403, p. 128.

⁵⁰ B. Schmid, *Les «Traduccions valencianes» del «Blanquerna»*, p. 270.

(10) Que'ls treballs del cors no deuen *esser estimats* en qualitat del feyt e no en quantitat del preu.⁵¹

És sobretot al llarg del s. XV, com també ocorre a altres valors d'«estimar» dins N2, quan G es fa més freqüent i amb uns matisos projectats progressivament de manera més clara vers l'esfera afectiva:

(11) per un no res *estime* la bellesa: en poch temps cau, poch temps la se'n porta,/ e sson poch fruit als folls amans conforta.⁵²

(12) Aquesta [dona] és l'exemple de tot bé./ Qui serà, donchs, que la pugà *stimar*?⁵³

(13) reservant la vida per actes de virtut *stimada* que els prudents s'espera ..., E per ço, algú de virtut acompanyat no deu elegir la mort sinó per vàlua que més que la vida dignament s'*estime*.⁵⁴

(14) Les [dones] que s'atancen/ fer qualche bé sots llei e fe,/ són *estimades*, un tant preades, en gran record (com l'home tort,/ rei entre els cecs), per alguns llecs/ mencionades, reputades/ per llonga fama.⁵⁵

(15) com la cugula e com la mula/ que fills no sembra, la xorca fembra/ és reputada. Si bé *stimada*/ fer vols que vixques, fes que parixques/ a quin que for.⁵⁶

(16) Teniu-vos en gran stima si voleu que per les gents *siau stimada*.⁵⁷

(17) he conegut no solament per molt honorat cavaller e molt *estimat* en aquest regne.⁵⁸

(18) Però, puix los límits de la tua demanda a ell tant no ofenen que la *estimada* castedat se perda.⁵⁹

⁵¹ Ramon Llull, *Libre de Blanquerna*, s. XIII, Comissió Editora Lulliana, 1914, pp. 5 i 13, segons DCVB.

⁵² Ausiàs Marc, *Poesies*, C, vv. 109-112.

⁵³ Ausiàs Marc, *Poesies*, CXXII, vv. 33-34.

⁵⁴ Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, II, edd. A. Hauf i V. J. Escartí, Generalitat Valenciana, València, 1990, p. 686.

⁵⁵ Jaume Roig, *Spill o Libre de les Dones*, p. 212.

⁵⁶ Jaume Roig, *Spill o Libre de les Dones*, p. 102.

⁵⁷ Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, III, p. 49; M. Aguiló i Fuster, *Diccionari Aguiló*, Institució Patxotí, Barcelona, 1914-1934; cf. «estima» més avall en 21-23.

⁵⁸ Miquel Batllori, *Cartes dels Borja*, Quaderns Crema, Barcelona, 1997, carta datada el 1493, a València, p. 61. Cf. «lo quant per tots estos senyors i cavallers de València és [vostra santedat] lloat i amat» en el mateix *Borja* (València, 1493, 64).

⁵⁹ Joan Roís de Corella, *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, dins *Obres de Joan Roís de Corella*, p. 739.

(19) Ella serà mare e maestra vostra, la companyia de la qual vos serà confort, car ella amato lo que yo ame, e a ella és manifest quant me sou cara, e *estima* e coneix la vostra dolor, que sab la quantitat de la vostra amor.⁶⁰

(20) Si el príncep vol que sa virtut floresca/ i tinga nom de fama assenyalat,/ per conservar, i que son regne cresca,/ deu fer dels seus sia temut i amat.// Si tal tindrà, sempre *serà estimat*/ i dels súbdits conservat ab honor.⁶¹

És ben interessant l'ús del der. «estima», dins la seqüència «tenir» o «ser en» («gran», «molta», «poca») estima», amb el sentit d'opinió, admiració, afecte que senten els altres per alguna cosa o per algú que descobrim en els exemples següents, més clarament, en (22) i (23)

(21) devench molt famós e *era tengut en gran stima*.⁶²

(22) los quals hoïen lo Senyor ab gran plaer e augmentaven en la devoció e *estima* de sa excel·lència vehent la continuació dels admirables miracles que sa senyoria feya.⁶³

(23) E de aquí avant, senyora, vós e yo no pensem en lo parlar de les gentz ne en la *estima* de aquelles.⁶⁴

És aquest sentit G un dels valors de N2 que perviuen al PV; sol aparèixer ací acompanyat de pronom de datiu d'interés:

(24) En tant que yo *m'estime* la vida y si eixe Serranet s'enamorara de mí, pos en donar-li gust al gatillo, radiós pólvora.⁶⁵

(25) No em perdes eixe llibre que *me l'estime* (VV).

(26) Tan com *s'estimava* el cotxe i l'ha llançat a perdre (VV).

Aplicat a persones frega el sentit de K, sense entrar en l'àmbit de la relació amorosa:

(27) Maria *se l'estimava* molt, a Pere (VV).

⁶⁰ Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*, II, edició en CD-Rom de R. Alemany, V. Martínez, Ll. Martín, M. García i J. Perujo, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Alacant-València, p. 221.

⁶¹ Pere Serafi, *Dos llibres de Pedro Seraphin, de Poesia Vulgar, en lengua Cathalana*, Barcelona, 1565, tot i que utilitzem l'edició d'A. Bover, *Pere Serafi. Antologia poètica*, Edicions 62, Barcelona, 1987, p. 109.

⁶² *Curial e Güelfa*, I, ed. d'A. Ferrando, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Alacant-València, en premsa, pp. 8 i 23.

⁶³ Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*, II, p. 86.

⁶⁴ Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*, I, p. 311.

⁶⁵ V. Vidal i M. Tallada, *El serranet*, dins *Teatre valencià. Revista semanal literària*, CVI (1928), p. 6.

«Aconseguir les coses que «estimem» (G) pot generar en nosaltres un sentiment d'agraïment: obtenir el que «estimem», perquè ho valorem molt, perquè ho volem, perquè ho necessitem, perquè ens cal, pot suscitar un sentiment de gratitud. És per aquesta via de base metonímica com «estimar» arriba a prendre el sentit d'«agrair» (H):

(28) E après no menys me só entujada com jamés he sabut res de vostra senyoria [sa mare] fins ara lo portador m'ha dit que vós l'haveu fet venir per a veure'm, lo que us *estime* molt.⁶⁶

(29) Així mateix, he escrit al mestre, reverend mestre Llopis, sobre una llicència que volia del reverend senyor ministre de l'orde dels frares menors, tres vegades; no n'he hagut mai resposta, e per tant vos prec molt carament lo'm sol.liciteu; e vejats si es porà obtenir, car molt l'hi *estimaré*.⁶⁷

(30) Lo que *estimaré* tant a la santedat vostra, com de gràcia que en nengun temps a mi fes.⁶⁸

(31) Jo lo'y diré, car sé que u *estimarà* molt.⁶⁹

(32) jo li vaig estimar molt sa bona voluntat dient-li: «visca molts anys» i que era un «xiquet massa dejorn».⁷⁰

Un sentit íntimament vinculat amb G és el de 'necessitar, voler, desitjar' (I): una cosa pot ser estimada (G) perquè és necessitada, volguda, desitjada.

(33) que'l lop qui cobeja/ menjar-se la carn no *stima* la pell.⁷¹

(34) Però no's feya en mi tan gran misericòrdia, qu'*estimàs* de la mort fer-lo deliure, fins que hohí lo nom de Hisífile.⁷²

(35) volguera, ab preu de ma vida, la sua tant gran erra se pogués rembre. O ¡quant *estimara* beure de l'aygua del riu Letes, perquè lo passat absent de la memòria, sol en lo present atengués mon enteniment terme!⁷³

⁶⁶ *Epistolari del Renaixement*, I, ed. M. Cahner, Albatros, València, 1977, Bagà, 1478, p. 102.

⁶⁷ *Epistolari del Renaixement*, I, València, 1482, p. 129.

⁶⁸ M. Batllori, *Cartes dels Borja*, carta datada el 1494, p. 142.

⁶⁹ DCVB.

⁷⁰ Rafel d'Amat i de Cortada, *Calaix de sastre*, I (1769-1791), ed. R. Boixereu, Curial, Barcelona, 1987, 1791, p. 258.

⁷¹ Bernat Fenollar i Pere Martines, *Istòria de la passió (s. XV)*, ed. M. Garcia Sempere, *La «Istòria de la passió» i la «Contemplació de Jesús Crucificat» de Bernat Fenollar i Joan Escrivà*, tesi doctoral inèdita, Universitat d'Alacant, 1997, v. 2.893.

⁷² Joan Roís de Corella, *Jeson*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 723.

⁷³ Joan Roís de Corella, *Caldesa*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 686.

Hem topat en I amb una connexió metonímica del tipus causa-efecte, que retrobem en la idea de 'preferir' (J), al capdavall, 'voler més'; és aquest un sentit ben present en els textos clàssics i viu arreu, fins i tot al PV, sobretot en la seqüència «estimar-se més»:

(36) Al menys, feu-me gràcia que yo vaja ab vos perquè us pugua servir, car més *estime* la mort que viure sens vostra senyoria.⁷⁴

(37) però *estimaven* ans ésser delliures demanant misericòrdia, que no pledejant la justa causa de lur ignoçència.⁷⁵

(38) perquè d'altra manera més *estimaria* anar-me'n a peu i acaptant que restar en dingu'n càrrec.⁷⁶

(39) *mes m'estimaria* jo anar descals peu un rastoll espés, que per damunt de estos guixarros.⁷⁷

Hem vist fins ací una xarxa de connexions entre els diversos usos d'«estimar»; aquest teixit és ben útil per a situar la generació paulatina de K. Els diccionaris etimològics no n'aportaven doc. que anés més enllà del s. XIX (vegeu adés § 2); el despullament documental ens ha mostrat que degué ser durant el s. XV quan K pren cos en cat. Són ben remarcables els contextos en què apareix coordinat amb *amar* o amb *voler*, l'altre gran i antic sinònim:

(40) leixant-te la cosa que més ama e *estima*, ço és, la sua sanctíssima mare.⁷⁸

(41) ¿I per què no/ deuen los vells ab gran raó/ ésser amats,/ servits, volguts i *estimats*, tant i molt més que els jóvens folls, que no hi ha res en ells de bé?⁷⁹

(42) Car lo proïsme, com sabeu,/ deu ser *amat*, tengut, *volgut* i *estimat*,/ quant hom mateix.⁸⁰

(43) Ab aqueixos gentils hòmens valencians, porta't graciosament, de continu, en ton parlar e conversar, e et tinguen per prudent, que saps governar ton estat, majorment ab don Pere Maça e lo comte d'Oliva, els quals som certs t'*amaran* e *estimaran* si tu els correspondràs ... Així, sies savi, e sàpies tenir modo a la vida tua, que si vols, com deus,

⁷⁴ Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch*, I, p. 7.

⁷⁵ Joan Roís de Corella, *Història de Josep*, dins *Obres de Joan Roís de Corella*, II, p. 662.

⁷⁶ *Epistolari del Renaixement*, II, 1571, p. 126.

⁷⁷ Periòdic *La Donsayna*, Sueca, 1844-1845, p. 35.

⁷⁸ Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*, II, p. 38.

⁷⁹ Jaume Gassull, *Lo sompni de Johan Johan*, València, 1497; utilitzem l'edició *Lo procés de les olives. Lo somni de Joan Joan*, edd. V. Pitarch i Ll. Gimeno, 314, València, 1988, p. 194.

⁸⁰ Jaume Gassull, *Lo procés de les olives*, p. 256. Cf. «que pensen que, per sos cabells,/ ser argentats,/ deguen ésser *volguts* i *amats*» (*Ibid.*, p. 199).

facilment ho poràs fer, e nós t'estimarem més, e pensarem en fer-te del bé e augmentar-te ta casa e estat.⁸¹

És bo de trobar en els textos de les darreries del s. XV, sobretot i no exclusivament, dels clàssics valencians, en contextos en què fóra bescanviable per «amar» o «voler»; hi apareix referit a la relació entre pares i fills, senyora i dida, enamorat i enamorada, marit i muller...

(44) Tot açò porta la mia desventura, qui tant poder té sobre mi en privar-me d'aquell bé [sa mare] que tant estimava.⁸²

(45) Tu *estimes* tan a Benjamín, que ans delliberes Simeon, no menys fill teu que Benjamín ... en lo trist carçre de Egipte defalleixcha.⁸³

(46) Partint-se de la casa de tant *estimat* enamorat.⁸⁴

(47) [Diu la dida] E axí s'esdevé ara en tu, *estimada* senyora e filla.⁸⁵

(48) e, acostant-se [la dida] a la *estimada* criada [Hero], a semblants paraules feu principi ... Abandona *estimada* filla, una part de la càrrega de tos enugs sobre mi.⁸⁶

(49) La honestat que de les tues mamelles, *estimada* dida, mamant he presa.⁸⁷

(50) e axí en la amada muller tenia la pensa transportada ... No menys amava la casta senyora meritament al *estimat* marit.⁸⁸

(51) E après de aquell seurà la mia molt cara y *estimada* àvia Sancta Anna.⁸⁹

El der. «estima» també sembla que s'acosta a aquesta línia evolutiva:

(52) e lo pus amat, Pere, de qui tanta *estima* he fet, al qual vull acomanar lo regiment e cura.⁹⁰

⁸¹ *Epistolari del Renaixement*, I, Alexandre VI, 1493, p. 38.

⁸² *Epistolari del Renaixement*, I, Bagà, 1478, p. 102.

⁸³ Joan Roís de Corella, *Història de Josep*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, pp. 656-657. Cf. «un germà menor [Benjamí] ... lo qual nostre pare carament amava» (*Ibid.*, p. 663).

⁸⁴ Joan Roís de Corella, *Caldesa*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 684.

⁸⁵ Joan Roís de Corella, *La istòria de Leander y Hero*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 678.

⁸⁶ Joan Roís de Corella, *La istòria de Leander y Hero*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 671.

⁸⁷ Joan Roís de Corella, *La istòria de Leander y Hero*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 671.

⁸⁸ Joan Roís de Corella, *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, dins *Obres de Joan Roïç de Corella*, II, p. 736.

⁸⁹ Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*, III, p. 250.

És al llarg de la Decadència (segles XVI-XVIII) quan *estimar* ‘amar’ es fa cada vegada més freqüent, fins i tot en els textos valencians.

(53) A estos tals que a penes saben/ lletregar les beceroles,/ més per amics los *estime*/ que als més savis ni als més doctes.⁹¹

(54) Anem, pués. I, mas que entenga/ que és de burles, prosseguix,/ que això a *estimar-te* m’empenya/ més de veres.⁹²

(55) Al pas veges que t’*estime*/ vullc, així, me correspongues,/ per a que puguen dos cors en el dia que es coronen.⁹³

(56) Yo te *estime*, yo te adore/ y te bullc [= vullc], y en tu idolatre.⁹⁴

(57) Lo mateix susuix en los hòmens ... no els amostren á ser racionals y estrañen que ixquen burros: no els amostren á *estimar.se* y s.admiren de que estiguen desunits.⁹⁵

(58) [Dialèg entre enamorats] —Yo ya avans t’*astimaba*. ... Sabré com sempre *estimar.te*.⁹⁶

(59) Adiós, Antonio; que t’*estime*... ella tant com yo t’haguera volgut es el únic mal que te desiche.⁹⁷

(60) [Dialèg entre enamorats] ...pero no hu olvides, te vullc molt. T’*estime* molt!».⁹⁸

Cal remarcar que al PV «amar» i, sobretot, «voler» han estat durant tot aquest període els vocables més comuns. Observeu el joc que ja en el s. XVI arriba a permetre’s Timoneda entre «voler», «desestimar», «amar» i «desamar» en 61:

⁹⁰ Sor Isabel de Villena, *Vita Christi*, II, p. 214.

⁹¹ Pere Jacint Morlà, *Poesies i col·loquis*, ed. A. Ferrando, Alfons el Magnànim, València, 1995, p. 156. Observeu el joc entre ‘amor’ i ‘valor’ que hi ha en aquests versos del mateix Jacint Morlà: «que no só doblé d’a huit/ per a que m’estimen i amen/ i em vagen fent lo quis-quis» (*Ibid.*, p. 81).

⁹² *Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*, ed. J. Martí Mestre, Alfons el Magnànim i Generalitat Valenciana, València, 1996, «Passet de Toni i Malena», p. 149.

⁹³ *Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*, «Col·loqui de l’enamorat en dia de Corpus», p. 159.

⁹⁴ *Col·loquis Literatura de canya i cordell al País Valencià*, ed. J. Martí Mestre, Denes Editorial, València, 1997, «Col·loqui del tramusser d’Alboraia», s. XVIII, p. 248.

⁹⁵ *El Mòle*, València, 1-II-1837, p. 74.

⁹⁶ J. Balader i J. Sales, *Els besons de Sedaví*, València, 1876, p. 49.

⁹⁷ F. Puig Espert, *Lo que ningú sabia*, València, 1928, p. 29.

⁹⁸ F. Mínguez Llorca i V. Marco Rivas, *Les espines de una flor*, dins *Teatro Valensiá. Revista semanal llieteraria*, València, 1928, p. 6.

(61) Quan se veuen ben volgudes, / *desestimen* qui les ama; / qui mortalment les desama / les
deixa d'amor vençudes.⁹⁹

5. CONCLUSIONS

Segons hem mostrat, *estimar* degué ser un terme culte que, com altres mots d'aqueixa procedència, ha adquirit al llarg del temps valors diversos a mesura que ultrapassava els límits del llenguatge específic. No pot sobtar-nos que siga en els grans clàssics del s. XV quan hi ha una difusió més marcada del mot i un desplegament de la diversitat d'usos. En un altre lloc¹⁰⁰ apòrtem exemples d'altres vocables d'ascendència semblant i sotmesos a canvis d'aqueixa mena a mesura que se'n difon l'ús.¹⁰¹ És un fenomen de gran interès en el procés de creació lèxica i de gran presència a les hores d'ara.¹⁰² És especialment remarcable l'expansió semàntica que hem observat dins N2, expansió que ha portat a un reajustament dels centres prototípics d'«estimar», vers un àmbit, l'afectiu, diferent de l'originari (l'intel·lectiu). Aquest canvi està refermat en una concepció concreta de les relacions humanes. Els treballs ja citats de Kövecses¹⁰³ han mostrat la influència de certes metàfores ontològiques sobre la conceptualització i sobre l'expressió lingüística de l'amor; ens interessa ací la següent: «The object of love is a valuable object». Cf. l'anglès: «Hello, my *precious!*», «We have to leave now, my *dear*», «You're my *treasure!*», «*Darling*, give me a kiss». No sembla que siga aquesta una percepció exclusiva de la llengua anglesa. Recordem la màxima evangèlica «on tindreu el tresor, hi tindreu el cor» (Lluc, XII, 33-34; Mateu, VI, 21). Recordem el ll. *carus* 'car, costós, preciós', i també 'car, amat, estimat', sentits ben heretats pel mateix cat.; o la construcció *carus habere* 'amar', que ha deixat descendència romànica: *tener car* 'chérir', present en el trobadors,¹⁰⁴ *tenir (en) car* 'estimar molt una cosa'¹⁰⁵ o *avoir chier* 'amar' (fr.).¹⁰⁶ Són abundoses les petjades literàries d'aquesta conceptualització de l'ésser amat; siga'n llegut de reproduir ací només aquests versos de Joan Timoneda: «Puix sou, senyo-

⁹⁹ J. Timoneda, *Flor d'enamorats*, ed. J. Fuster, 314, València, 1983, p. 130.

¹⁰⁰ J. Martines, «El canvi lèxic en català».

¹⁰¹ Cf. el popular «metàfula» 'falòrnia', 'mentida' «metàfora» (cf. «l'estil bé scur/ e males arts, tots són brocats/ e ab retocs dits equivocs/ e amfibòlics (mai són catòlics); la llur *retòrica és metafòrica*). (Jaume Roig, *Spill o Libre de les Dones*, p. 125).

¹⁰² Termes com ara «catarsi» o «paranoia» han envaït la parla quotidiana amb sentits diferents dels originaris (J. Martines, «El canvi lèxic en català»).

¹⁰³ Z. Kövecses, *Metaphors of anger, pride and love: A lexical approach to the structure of concepts y Emotion concepts*.

¹⁰⁴ M. Cropp Glynnis, *Le vocabulaire courtois des troubadours de l'époque classique*, Librairie Droz, Ginebra, 1975, p. 405.

¹⁰⁵ R. Llull, *Libre del Orde de Cavayleria*, fol. 6v; Joan Roís de Corella, *Obres de J. Roís de Corella*, ed. Miquel i Planas, Barcelona, 1913, p. 130, segons DCVB.

¹⁰⁶ G. Rohlfs, *Romanische Sprachgeographie*, § 109.

ra, la caixa/ on està lo meu tresor,/ io que fos lo cobertor» o «i puix sou tot l'or i l'argent/ de la caixa de l'amor,/ io que fos lo cobertor».¹⁰⁷ Apel·latius com ara «perla», «joia», «preciosa», «tresor» (o *te-*) són encara d'ús en el joc dels enamorats.

No oblidem tampoc els parells amb altres mots propers com ara «prear», «preu», «preciós».

Hi ha ací, doncs, una determinada representació de l'«amor», un model (vegeu § 3.1), originat en la projecció d'una imatge viscuda experiencialment ('el fet de posar preu') sobre un altre àmbit (l'afectiu). Aquest recurs com hem avançat, és essencial en el llenguatge i en la conceptualització humanes. Recordem-ne ací algun altre ex. català: «enyorar» 'trobar a faltar' deriva, semblantment, d'IGNARARE 'no saber'; recorrem a la imatge de «mossegar» (antic (*re*)*mordre*) per a expressar el «remordiment», sentiment que «rosega» internament (*cf.* el valencià «regomello», l'esp. «reconcomerse»); «veure» pren més que sovint sentits del tipus 'entendre, comprendre', 'acceptar, reconèixer'; «escatir» 'tallar una cosa sobrerera (ungles, pèls, bec, plomes...)' ha servit per a expressar valors com ara 'precisar', 'distingir', 'dilucidar' (*cf.* el valencià popular «escatinyar», «esquitinyar» 'escatimar', «escatinyat» 'escàs', 'esquifit'). Aquestes extensions són manifestacions del caràcter enciclopèdic dels canvis semàntics (vegeu Fig. 1, EP *d*, canvi 4).

Aquesta pot ser una descripció dels viaranyos del canvi semàntic d'«estimar». Però, probablement, cal anar a cercar els motors d'aquesta transformació més enllà: en un determinat context cultural i ideològic. Ací només podem fer-hi algun suggeriment. La recerca de l'eufemisme (vegeu § 2) no deu ser un camí errat. Som de parer que no podem negligir la concepció que la societat de l'Edat Mitjana tenia de l'amor i de les relacions amoroses. En una societat en què l'amor és sinònim de malaltia, de follia,¹⁰⁸ és casual que hom recórrega, com a sinònim d'*amar*, a un verb com *estimar*, inclòs originàriament en l'àmbit del càlcul, de la mesura, de l'avaluació intel·lectual? *Cf.* aquest fragment de Corella, segons hem vist, un dels grans conreadors del vocable: «estimar» és ací 'amar amb mesura, reconeixent les virtuts de l'amada, lluny de l'impuls cec i deshonest':

Si tu, axí com dius ... dins los límits de honestat desiges Hero, ma criada, muller tua vixqua, puix est tan prudent en elegir, no u sies menys en proseguir lo que virtuosament desiges. La mia criada hi senyora té virtuos pare, de gran prudència; mare onesta, de clara e virtuosa fama, parents en gran nombre y estima, ab los quals honestament pots tractar lo que demanes. Si tant, com dius, meritament la *estimes*, fuig no solament cosa desonesta, mas tot lo que desonestat pot tenir semblança.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Joan Timoneda, *Flor d'enamorats*, p. 79.

¹⁰⁸ L. Badia, *Tradició i modernitat als segles XIV i XV*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València-Barcelona, 1993, pp. 143 i ss.

¹⁰⁹ Joan Roís de Corella, *La istòria de Leander y Hero*, dins *Obres de Joan Roís de Corella*, II, p. 669.

Ajornem per a una altra ocasió la caracterització més detallada d'aqueix context cultural. Díficilment podrem entendre els canvis en el lèxic vinculat a aquest camp de les relacions humanes al llarg de la història sense conèixer el context social i ideològic de cada època; mots més propers a nosaltres en el temps, com ara «nòvio», *-a*, «promés», «company», *-a*, «estar penjat», «parella», «festejar», «viure junts», «eixer» o «parlar», són testimonis dels canvis dels costums, de les convencions socials, de la manera de viure les relacions en els darrers anys.

Remarquem finalment la presència en la doc. històrica d'«estimar» 'amar' ja al s. XV, i la pervivència en el valencià popular encara dins el s. XX.

A l'acte del març de 2008 del *VI Congreso de la AHM*

EL DE L'EFEMÈRIDE COROLLANA DE 1497

El 1997 HOM va celebrar diversos centenaris i aniversaris costums, el lèxic ja d'ús i l'ortografia sentia a dir sovint, i, de fet, aquest article que se'n va a les mans de l'antiga de començar hi no. Ben a l'agost, el *diar de* la no anunciava quan el 12 d'agost de 1997 –precisament encara en cap d'ells– va dedicar les pàgines de cultura i esportives d'aquella diumenge a “Tres d'agost per al nostre hom: els reis d'Ausiàs Marc (1468, 1497) i Joan Roís de Corella (1497)”. Aquest mateix dia, el *diar de* deuenys, dos més, de centenaris “medievals” especialment remarcables: el cinquè Centenari de la primera edició de la *Vita Christi* de son Isidre de Glòria i el vintè mig de la segona edició del *Tirant lo Blanch*, de Joan Martorell, apareguda a Barcelona el 1497 “publicada” pel gran impressor català Diego de Gumara.

També era costum fer memòria de Joan Roís de Corella, que nascut el 28 de setembre de 1433, va morir el 6 d'octubre de 1497. Aquest dia –era una festivetat “loquixes pagnet de l'arab” a que m'he referit abans– (el mateix dia que el 12 d'agost de la Preparatió catalana. Amb Ausiàs March [sic], Joanet Martorell, son Isidre de Glòria, i un Bernat Fenollar... –primers espases del segle XV valencià–), Joan Roís de Corella forma part d'un caramoll d'autors que s'acombellava pel el dels nostres, de les festivetats medievals i de totes les èpoques. Però, com potser també deu passar amb el *diar de* i *Concha* respecte al *Tirant lo Blanch*, Joan Roís de Corella ha estat a l'ombra de la lum d'un poeta tan immens com era Ausiàs March.

* Aquesta comunicació s'emmarca en el projecte de recerca del Ministeri de Educació i Cultura (2007-2011).

** No m'ha de valdre parlar de la nova edició crítica del *Tirant lo Blanch*, que a cura de Joan Vicens, publicarà Editorial Barcino, en la seva col·lecció «Els Meistes Treballs».